

Létezik-e városi kutatás az uralisztikában? (Magyarországi kutatások)¹

MÁCSAI Boglárka

MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest
boglarka.macasai@gmail.com

„When you can't find something, but you expect it to be there,
you can waste months looking for something that doesn't exist.”
(Everett 2008: 21)²

A címben feltett kérdésre a tanulmány mottója rögtön választ is ad, még ha nem is kellően cizelláltan. Jelentős múlttal rendelkező uralisztikai városkutatási hagyományok ugyanis nem léteznek, s ennek természetesen megvannak a maga nyelvészeti, társadalmi és politikai okai. Ez azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy az uráli nyelveket beszélő etnikumokat is elérte az urbanizáció a 20. században, amely jelentős változásokat hozott a városi és vidéki társadalmak életében egyaránt. A városokra egyébként is jellemző sokszínűség a migrációval és az urbanizációval egyre fokozottabbá vált, hiszen olyan társadalmi rétegek és etnikai csoportok számára is elérhető lett, amelyeknek korábban nem volt az (Niedermüller 1999: 112). A többnyelvű város jelensége számtalan tudományos kérdést vetett fel minden nyelvterületen a nyelvpolitikától kezdve, az identitásban betöltött szerepén keresztül a kreolizáció vagy a nyelvvesztés mechanizmusáig. Azonban e jelenségre tudományos reflexiók a hazai uralisztikában csak a 21. században kezdtek el születni – azok sem nagy számban. Jelen tanulmány ennek a kérésnek az

¹ A tanulmány a „Kisebbségi nyelvek az urbanizáció folyamatában: a városi többnyelvűség összehasonlító vizsgálata sarkkőri őshonos közösségekben” című, NKFIH-107869 számú projekt keretei között jött létre.

² „Amikor nem találsz valamit, amiről feltételezed, hogy ott van, akkor pazarolhatsz hónapokat arra, hogy olyasvalamit keress, ami nem is létezik.” – Schön Zsófia könyvének mottójától megihletve, ld. Schön 2017.

okait tárgyalja, valamint az uralisztikában mostanság kialakuló városnyelvészeti irányokat kívánja összegezni, különös tekintettel az MTA Finnugor és Nyelvtörténeti Osztályának a „Kisebbségi nyelvek az urbanizáció folyamatában: a városi többnyelvűség összehasonlító vizsgálata sarkkörüi őshonos közösségekben” című NKFIH-projektjére.³

Az áttekintés lehetőségeinek szűk határokat szab az a módszertani probléma, hogy a kutatók hogyan definiálják a várost mint kutatott terepet és a városi lakost mint adatközlőt – többnyire sehogy. A szerzők nagy része intuitív módon használja ezeket a fogalmakat, pontosabban az adott ország hivatalos közigazgatási besorolásaira támaszkodva, vagyis figyelmen kívül hagyva a helyi, émikus városértelmezéseket. Erre a kérdésre később még visszatérek.

A városdefiníciók hiányánál azonban nagyobb nehézséget okoz azoknak az adatközlőknek a település szerinti besorolása, akik nem születésüktől fogva élnek városban, hanem később költöztek oda – mint például az egyetemisták –, vagy esetleg változó időszakonként ingáznak a vidék és a város között.⁴ Ez a fajta életmód és a migráció további újkeletű formái megkérdőjelezik a tudomány eddig használt közösség- és térelméleteit (vö: Nagy 2015: 64), így a falu-város oppozíció is egyre inkább relációvá kezd válni, amelynek végpontjait az emberek mozgása köti össze, egymáshoz való viszonyukat pedig a mozgás dinamizmusa határozza meg. Éppen ezért az így szerzett nyelvi hatások sem elhanyagolandók a városkutatási kérdések során. Mivel az ezekbe a csoportokba tartozók jelentős urbánus hatásoknak vannak kitéve, miközben vidéki életmódjukat is folytatják kisebb-nagyobb mértékben, egyértelműen vidéki vagy városi nyelvjárások adatközlőiként feltüntetni őket módszertani csúsztatás. Ilyen esetekben megfontolandó lenne hovatarozásukat a város és a vidék relációjában feltüntetni, reflektálva az itt vagy ott eltöltött idő mennyiségére is. Mindezek híján azonban kénytelen voltam elfo-

³ Szeretnék köszönetet mondani Berecz Ágostonnak, Janurik Boglárkának, Schön Zsófiának és Tanczos Orsolyának, hogy ötleteikkel segítették e tanulmány megszületését. Továbbá köszönöm a „Kisebbségi nyelvek az urbanizáció folyamatában: a városi többnyelvűség összehasonlító vizsgálata sarkkörüi őshonos közösségekben” című NKFI-projekt résztvevőinek, Duray Zsuzsának, Horváth Csillának, Várnai Zsuzsának, illetve Fejes Lászlónak és Nagy Zoltánnak, hogy dolgozatomat gondosan elolvasták, és kritikájukkal hozzájárultak annak végső formájához.

⁴ Ennek legjellemzőbb formája az ún. *vahtovanyije* munkaforma, amely során kéthetes vagy hónapos váltásokban ingáznak a dolgozók otthonuk és munkahelyük, egy nagyváros vagy egy olajkitermelő-terület között.

gadni a publikációkban feltüntetett település-besorolásokat, s azokat az adatközlőket tekinteni városi lakosnak, akiket a szerző akként tüntetett fel.

Az anyaggyűjtés gerincét a magyarországi uralisztika főbb orgánumai adták, úgymint a *Folia Uralica Debreceniensia* (DE), a Nyelvtudományi Közlemények (MTA), a *Néprajz és Nyelvtudomány* (2005-től *Nyelvtudomány; SzTE*) és a *Finno-Ugric Languages and Linguistics* folyóiratok számai (PPKE). Ezenkívül áttekintettem az öt finnugor tanszékkel vagy szemináriummal rendelkező egyetem (ELTE, DE, PPKE, PTE, SzTE) nyelv tudományi doktori iskoláinak disszertációit, továbbá egyes, az uralisztika témaköreiben megjelent kiadványokat. A kutatás során a magyarországi oktatásrendszerben végzett vagy tanuló szerzők munkáit vettem számba – így kerültek be az ismertetésbe két oroszországi származású kutató publikációi. A fellelt szakirodalmat kifejezetten szociolingvisztikai kontextusban tárgyalom, így a történeti jellegű munkák nem kaptak helyet a dolgozatban.⁵

Az áttekintésben a kisebbségben élő etnikumokkal foglalkozó elemzésekre fókuszáltam, vagyis a három nagy, nemzetállammal rendelkező, a finn, az észti és magyar városi nyelvhasználatot tárgyaló munkák nem részei az összegzésnek. Mivel ezek többnyire nem az uralisztika égíse alatt, hanem önállósult, saját szakmai infrastruktúrával rendelkező diszciplínák keretei között születnek, más tudománytörténeti kontextusokba illeszkednek. Ebből kifolyólag nem láttam célszerűnek összerosni őket jelen dolgozat témájával.

Az első fejezetben a nemzetközi és hazai szociolingvisztika főbb kutatási irányvonalait tekintem át. A második fejezetben az uralisztika városkutatási hagyományait, illetve annak hiányát és okait elemzem, továbbá bemutatom a fellelhető, várossal foglalkozó munkák szerény palettáját. Végül a fentebb is említett NKFIH-projekt városi vonatkozásait tárgyalom, amely során a város mint kulturális fogalom kérdéseire is kitérek.

A reggeli napfelkelte – Városi kutatás a szociolingvisztikában

„Városi szociolingvisztika? Úgy hangzik kissé, mint az ’előzetesen előrefizetni’ vagy a ’reggeli napfelkelte’ (...) – tautológia. A szociolingvisztika alapvetően városi volt mindig is” – írja Florian Coulmas (2017: 12). Még ha ez az állítás nem is fedi teljesen a valóságot, tény, hogy a város elsődlegesen a szociolingvisták terepe, ezért érdemes végignézni, mely városi kutatásokat tekintik a diszciplína kiindulópontjának, illetve hogy mit értenek városi kutatás alatt általában. A következőkben ezek közül a három legfontosabb terü-

⁵ Ez a kitétel csupán Buzgó Anita két, a 19. századi Tornio városának keresztnévadásai szokásairól szóló tanulmányát érinti (Buzgó 2013, 2014).

letre kívánok fókuszálni: a nyelv és identitás kapcsolatára, a városi dialektusokra és a nyelvi tájképre vonatkozó kutatásokra.

A korai városnyelvészet (*urban linguistics*) az 1960-as évekre tehető, tárgya kizárólagosan a nyelv közösségi identításban betöltött szerepe volt, s olyan fogalmakkal operált, mint a rejtett presztízs, a vernakuláris norma vagy a nyelvjárási kiegyenlítődés. Négy jelentősebb munkát érdemes megemlíteni, amelyek a városi szociolingvisztika úttörőinek számítanak, iránymutatásuk pedig meghatározta a korabeli vizsgálatok tárgyát és módszereit is.

William Labov New York-i kutatása számít a városnyelvészet origójának, amely során Labov egy társadalmi réteg nyelvi változatának alakulását követte nyomon (Labov 1966). Felmérésében azt kívánta igazolni, hogy a New York-i beszédben ismét megjelent az *r* magánhangzók utáni kiejtése. A jelenségnek négy fontosabb tulajdonságát állapította meg: felsőbb társadalmi rétegek felől terjed lefelé; fiatalabb generációk beszédében gyakoribb, minél formálisabb a beszédhelyzet, annál többször fordul elő, illetve hogy az *r* kiejtése a szövegeken jellemzőbb. Labov ezt a nyelvi jelenséget presztízsszimbólumként értelmezte, amely az ugyanahhoz a felsőbb társadalmi réteghöz tartozók közös identitását erősítette meg.

Peter Trudgill egy nagyobb léptékű kutatás keretei között vizsgálta ugyanezt a problémát, s Labovtól kölcsönözve a kifejezést, kidolgozta a *rejtett presztízs* szociolingvisztikai fogalmát (Trudgill 1974). Trudgill az angliai Norwichben élő, munkásosztályba tartozó férfiak beszédét elemezte, amelynek sajátossága a nem sztenderd változatok preferálása volt a sztenderd változatokkal szemben. A férfiak ezzel csoportjukra jellemző férfias és durva értékrendjüket kívánták kifejezni, míg a nők – Trudgill szerint – a társadalomban betöltött bizonytalanabb helyzetüket ellensúlyozták a sztenderd nyelvi formák gyakoribb választásával.

A Milroy szerzőpáros másképp közelítette meg ugyanezt a kérdést, a rejtett presztízs helyett pedig a *vernakuláris norma* fogalmát használta (Milroy – Milroy 1978). Az észak-írországi Belfast három, munkásosztály lakta területén végzett kutatásukban arra keresték a választ, hogy milyen stabil nyelvi normahalmaz alakul ki és marad fenn ugyanabban a rokonsági szociális hálóban vagy közösségben. Ezt a nyelvi normahalmazt nevezték vernakuláris normának: „Nem annyira a társadalmi pozíciót, inkább a szolidaritás és a kölcsönösség értékeit szimbolizálják, és nincsenek nyilvánosan kodifikálva vagy elismerve”, de mindenképpen szemben állnak a középosztály normáival (uo. 35–36). Vagyis végkövetkeztetések során újfent a nyelv identításban betöltött szerepe rajzolódott ki.

Végül pedig Penelope Eckert a nyelvi változatokat megint csak egy másik szemszögből vizsgálta, s arra volt kíváncsi, hogy hasonló értékrendű, idejük nagy részét együtt töltő beszélők hogyan fejezik ki összetartozásukat beszélőikben is (Eckert 1989). Kutatását egy detroiti középiskola diákjai között végezte. A diákok Eckert által megkülönböztetett két csoportja, a menők (*jocks*) és a kiégettek (*burnouts*) nem csupán értékrendjükben, öltözködésükben vagy viselkedésükben hasonlítottak egymásra, hanem nyelvhasználatukban is. Szókészletük azonosságán túl bizonyos magánhangzókat is másképp ejtettek, ez a fajta nyelvhasználat pedig felülírta a nemek szerinti vagy az eltérő társadalmi háttér okozta különbségeket.

A korai, első hullámos városi kutatások tehát egyértelműen a nyelv és a közösségi identitás szerepére koncentráltak, legyen szó gender-, társadalmi vagy szubkulturális hovatartozásról. Kimutatták, hogy mindezek az identitásrétegek a nyelvhasználatban is visszatükröződnek, a csoportok tagjai pedig az általuk kialakított és használt nyelvváltozat szabályait, ha nem is tudatosan, de következetesen használják. Ebben az időszakban kevés szó esett az etnikai identitás és a nyelv kapcsolatáról, azonban az urbanizáció és a migráció folyamatainak felerősödésével, illetve a multietnikus nagyvárosok megnekedésével ezek a szempontok is bekerültek a kutatások látóterébe. Nagy hangsúlyt kapott a városban élő különböző etnikumok nyelvhasználatának egymásra gyakorolt hatása, azok identifikációs szerepe, illetve a nyelvi tájképvizsgálatok formájában a nyelv vizualitásának tanulmányozása.

Az újhullámos kutatások egy meghatározó irányvonala a dialektusok feltérképezése lett. Ezek megnevezésére a szakirodalom egyaránt használja a városi dialektus (*urban dialect*), városi köznyelv (*urban vernacular*), városi kontaktus-nyelvjárás (*urban contact dialect*), stíluslektus (*stylelect*), szociolektus (*sociolect*), etnolektus (*ethnolect*) és multietnolektus (*multiethnolect*) terminusait (vö. Wiese; Cheshire – Nortier – Adger 2015). Ezeket a megnevezéseket kisebb-nagyobb jelentésbeli eltérésekkel, illetve az adott vizsgálat módszertanától és kérdésfelvetésétől függően alkalmazzák a kutatók. A továbbiakban mindezek összességére én a *városi dialektus* kifejezést fogom használni a fogalmi zűrzavar és a félreértések elkerülése végett.

A szociolingvisztika a városi dialektusok két fajtáját különböztette meg: az egyik az úgynevezett *koiné*, amikor különböző dialektusok összességéből születik egy új köznyelv, a másik pedig egy már meglévő helyi dialektus nyelvi kontaktusok által kialakult új változata (Wiese). Előbbire példa Paul Kerswill, Jenny Cheshire és Ann Williams kutatásának tárgya, akik az 1967-ben alapított angol városban, Milton Keynesben végezték vizsgálatukat (Kerswill – Williams 2000). Mivel a városalapítás későinek volt mondható, a város la-

kossága pedig friss közösségnek számított, alkalmas volt arra, hogy a különböző dialektális háttérű betelepülők nyelvhasználatának változásait görcső alá vegyék. Logikusnak tűnhetett volna, hogy a gyerekek az iskolában tanult sztenderd nyelvet kezdjék el használni közös nyelvként, ám ehelyett gyorsan kialakítottak egy saját, városukra jellemző nyelvváltozatot (Kerswill – Williams 2002). Ez a koinézáció vagy *nyelvjárási kiegyenlítődés* volt hivatott kifelé és befelé is kommunikálni a gyerekek új és közös identitását. A második típusra Wölck kutatását említhetjük példaként (2002), aki New York német, olasz és lengyel bevándorlóinak nyelvhasználatát vizsgálta, s megállapította, hogy nem csupán az örökségi nyelvben, de a befogadó ország többségi nyelvében is új nyelvi változások voltak megfigyelhetők. Itt érdemes megemlíteni, hogy a városi dialektuskutatások komoly hagyományokkal rendelkeznek Afrikában is, ahol a nagyvárosok lakosságának nyelvhasználatát nem csupán az egykori gyarmatosító országokból érkezők, de a belső, afrikai vidékről városba költözők is nagy mértékben alakítják (vö. Abdulaziz – Osinde 1997; Kiessling – Mous 2004; McLaughlin 2009).⁶

A városi szociolingvisztika harmadik fontos területként a nyelvi tájképre (*linguistic landscape, linguascape*) irányuló vizsgálatokat említhetjük, amelyek legfontosabb terepe a város, illetve az iskolák. Landry és Bourhis leg többet idézett, klasszikusnak számító definíciója szerint „a nyelvi tájkép egy adott terület vagy régió nyilvános, illetve kereskedelmi jelein megmutatkozó nyelv láthatóságára és megjelenésére utaló fogalom” (Landry – Bourhis 1997: 23). Azonban a manapság mainstreamnek számító kutatások a „nyelvi tájkép” kifejezés alatt a tér, a hely, a fizikai környezet és a vizualitás írott nyelvvel való kapcsolatát és annak társadalmi, illetve politikai kontextusát értik. Ez az új, tágabb értelmezés interdiszciplináris potenciáljánál fogva sokat ígér nemcsak a nyelvészet, hanem az antropológia, szociológia, politológia, földrajz, de akár a pszichológia tudományágainak egyaránt, hiszen számtalan további kérdést vet fel az identitás, az emlékezet, a proxemika vagy a viselkedéstan területein is. Az új irányzat módszertani újításokat is eredményezett: a legtöbb kutatás elsődleges és gyakran kizárólagos eszköze a digitális fényképezőgép lett, a kontextusok feltárásához pedig sokszor elegendőnek bizonyul az internet és különböző jogszabályok áttekintése. Hovatovább a mélyebb, társadalmi összefüggéseket és értelmezéseket is feltáró projektek továbbra sem nélkülözik a terepmunka eddig bevett, alapvető eszközeit sem (mint például interjúkészítés). Ahogy Alastair Pennycook, Brian

⁶ További összefoglaló szakirodalom nyelv, identitás és városi dialektus témakörben: Svendsen 2015.

Morgan és Ryuko Kubota írja: „Annak érdekében, hogy megértsük a jelek tájképben betöltött szerepét, a jelek etnográfijára [signography, ethnographies of signs] van szükségünk, nem pedig a jelek feltérképezésére [cartography, maps of signs]” (Pennycook – Morgan – Kubota 2013: xi).⁷

E három fő irányzatot, az identitás-, a dialektus- és a nyelvitájkép-vizsgálatokat tekinthetjük a legmeghatározóbbnak a nemzetközi szociolingvisztika városi kutatásainak tekintetében. A magyarországi szociolingvisztika több ponton is kapcsolódott ezekhez az érdeklődési területekhez. A tudományág hazai képviselőinek munkásságát az 1988 óta megrendezett Élőnyelvi Konferencia-sorozat előadásai és kötetei tükrözik a leghívebben. Ezek a konferenciák elsősorban a magyarországi és határon túli magyar kutatásokra összpontosítottak, de idővel kiegészültek uráli témájú szekciókkal és műhelyekkel is.⁸ A konferenciasorozat több évtizedes fennállása folyamán érintette már az identitás, a kontaktusváltozatok, a kódváltás, a nyelv választás vagy a két nyelvűség témáit is, utóbbi alkalmakkal pedig az online és digitális felületek vizsgálata is egyre nagyobb teret kapott. Noha a határon túli magyarok között végzett felmérések komoly túlsúlyban vannak más témákhoz képest, ám a városi kutatás, főként a városi dialektuskutatás sem idegen a magyar szociolingvistáktól – elég, ha csak Kontra Miklós egyéni vagy másokkal közösen végzett budapesti, illetve szegedi vizsgálataira gondolunk (Kontra 1990; Kontra – Vargha 2014; Berente – Kontra – Sinkovics 2016; Kontra – Németh – Sinkovics 2017).

Az itthon kicsit később megjelenő nyelvitájkép-kutatás friss hajtásait az MTA Nyelvtudományi Intézetének Többszínűségi Kutatóközpontja igyekezett összefogni a 2013-ban megrendezett „A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata: Kárpát-medencei kisebbségi körkép” műhelykonferencia keretei között.⁹ E konferencia programját áttekintve látható, hogy a szociolingvisták e témában is beemelték a várost a kutatott területek közé, amely az azt követő konferenciák alkalmával is megmaradt.¹⁰ Vagyis noha nem a városi nyelvészet uralja a hazai szociolingvisztika széleskörűnek mondható palettáját, a

⁷ További összefoglaló szakirodalom nyelvi tájkép témakörben: Blommaert 2013: 1.

⁸ Az Élőnyelvi Konferenciák helyszínei és témái itt olvashatók:

https://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%89%C5%91nyelvi_konferenci%C3%A1k

⁹ A konferencia honlapja: <http://www.nytud.hu/nyelvitajkep/index.html>

¹⁰ Ld. pl. „Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség” műhelykonferencia, Sapientia EMTE Csíkszeredai Karának Humántudományok Tanszék – MTA Nyelvtudományi Intézet, 2017. szeptember 22–23., Csíkszereda; <http://csik.sapientia.ro/hu/hirek/nyelvi-tajkep-nyelvi-sokszinuseg-muhelykonferencia>

város mégsem számít ignorált terepnek, időnként pedig műhelyek, publikációk és könyvek is születnek a témában.

Eloroszosodott. Na és? – Városi kutatás az uralisztikában

Habár a szociolingvisztika már a 20. század második felében a város felé fordult, az uralisztika ekkor még mindig csupán a vidékkel foglalkozott. Éppen ezért célravezető rögtön azzal kezdeni, hogy miért nem tartozik a városi kutatás a diszciplína kedvelt területei közé, sőt, egyáltalán van-e a létjogosultsága az ennek hiányára vonatkozó számonkérésnek. Ennek legfontosabb mutatói az adott tudomány érdeklődési preferenciái, illetve az érintett területek lakosságának falusi-városi megoszlása.

Előljáróban mindenképpen meg kell említeni, hogy a magyarországi uralisztika esetében egy igen szűk szakmai körről van szó, amely nyilvánvalóan nem képes minden egyes szakterületet lefedni. Az alapvetően összehasonlító-történeti érdekeltségű tudományág művelői nem feltétlenül érdeklődnek szociolingvisztikai kérdések iránt, már csak azért sem, mert képzésükből a szociolingvisztikai modul kimaradt, vagy csak minimális arányban szerepelt – így annak hagyományai sem alakulhattak ki. A diszciplína fókuszában a nyelvjáráskutatás, a nyelvrokonság összehasonlító kérdései és a veszélyeztetett nyelvek lejegyzése állt, az uralisták pedig a javarészt vidéken élő falusi, illetve nomád, félnomád életmódot folytató etnikumok nyelvhasználatára koncentráltak. A város mint terep perifériára szorult, hiszen olyan nyelvi olvasztótégelyként definiálódott, ahol a nyelvjárások és kisebbségi nyelvek egyaránt felolvadnak a többségi nyelvhasználatban, így azok nem is kutathatók eredményesen (Veselinova – Booza 2009: 146). Következésképpen a hatékony adatgyűjtés az ún. NORM-adatközlőkkel valósulhatott csak meg igazán, ennek a gyakorlatnak az öröksége pedig napjainkig kihat.

A NORM mozaikszó (*nonmobile, old, rural male*) a Chambers – Trudgrill (1998) szerzőpáros nevéhez követhető, akik szerint a nyelvjáráskutatás alapvetően előnyben részesíti a születésüktől fogva ugyanazon a helyen, falun élő, idős férfiakkal való adatfelvételt. Az immobilitás és a falusi lakóhely biztosítja, hogy az adott személy beszéde mentes legyen a városi hatásoktól és a régió nyelvjárását tükrözze vissza, vagyis mintegy konzerválja annak „eredeti”, de legalábbis korábbi állapotát.¹¹ Az adatközlők idős koránál fogva a közelmúlt nyelvjárásai is kutathatóvá válnak, férfiként pedig – korábbi kutatások eredményeiből kiindulva – autentikusabban (bármit jelentsen is ez)

¹¹ Értelemszerűen ez a patrilokális társadalmakban élő férfiakra vonatkoztatható csak, ahol a fiatal házaspár a férj lakóhelyére költözik.

beszéltek, mint a nők általában (Chambers – Trudgrill 1998: 29–31).¹² Ez a kiindulópontnak tekinthető meghatározás természetesen mindig alkalmazkodott az adott terep feltételeihez, így például a réntartó nomádok esetében nyilvánvalóan nem a lokalitás, hanem a bejárt területek vagy a közösség állandósága volt fontos. Mindenesetre a város mint terep háttérbe szorult, bár a censusok adatai alapján már korábban is indokolt lett volna a városnyelvészeti problémák feltérképezése.

Ha megnézzük a falusi-városi lakosság arányának változását a 20. század folyamán, a városba irányuló migráció már az 1980-as évektől sürgető okot adhatott volna kutatói kérdések megfogalmazására. Az urbanizálódás során jelentős szerepet játszott a gazdag kőolajlelőhelyek felfedezése és kitermelése is, amelynek hatására komoly gazdasági és társadalmi változások mentek végbe (Funk 2014). A 100. oldalon lévő táblázat az uráli nyelvcsaládba tartozó oroszországi etnikumok városi lakosságának növekedését egyértelműen jelzi,¹³ s plasztikusan tükrözi azt az urbanizációs folyamatot, amelynek okán a városi kutatás egyre inkább központi témává vált és válik egyes tudományterületeken. Nehéz és félrevezető lenne konkrét évet kijelölni a városiasodás kezdetére, azonban jól látható, hogy míg a korábbi éveket jelölő értékek fokozatosan növekednek, addig az 1980-as évektől más tendenciákat figyelhetünk meg. A táblázatban felsorolt etnikumok felének városi lakossága változatlanul növekszik a 2010-es népszámlálásig, ám a többi etnikum urbanizációs csúcspontja az 1989-es censusra tehető. Az egyes kisebbségek városi-vidéki lakosságarányának változásai és különbségei külön elemzést igényelnek – itt most legyen elég annyi, hogy az 1989–2010 közé eső időszakban a városi népesség már valóban számottevő nagyságra tett szert, a folyamat betetőzése pedig tudományos reflexiót is igényelt volna. Azonban a 80-as évek politikai olvadása, valamint később a Szovjetunió szétesése (1991) elterelte a nyelvészek figyelmét a városiasodás újkeletű jelenségeiről, hiszen a megnyílt határok és a beutazás procedúrájának egyszerűsödése új, eddig elzárt, ráadásul archaikusnak nevezhető területeket tettek elérhetővé. A kutatóknak így

¹² Ez utóbbi kijelentés ugyancsak finomításra szorul az uralisztikai adatfelvételek esetében, ugyanis a női adatközlők is jelentős számban képviseltetik magukat, hiszen életmódjukra az immobilitás legalább annyira jellemző volt, mint a férfiakéra.

¹³ Sokkal árnyaltabb, s az uralisztika számára talán relevánsabb képet festene egy olyan táblázat, amely az adott nyelvek *beszélőinek* városi-falusi megoszlását mutatná be, ám ilyen statisztika híján be kell érünk az etnikumokról szóló censusadatokkal. Ám véleményem szerint a nyelvvesztés, a nyelvhalál vagy az eloroszosodás kérdésköreinek fényében ezek az adatok is beszédesebbek, és vizsgálhatók az uralisztika esetében is.

lehetőségük nyílt az uráli nyelvek és nyelvjárások szisztematikusabb gyűjtésére, így változatlanul a vidékre irányult érdeklődésük.¹⁴

	1939	1959	1970	1979	1989	2002	2010
enyec					43	21,5	25
hanti	3	9	15	23	30	35	38
karél	13,5	30	45	55	62	56	58
komi	5,5	29	36,5	44,5	49,5	47,5	48
k.-permják	5,5	14	23	32	40,5	39	37
manysi	3	10	26	36	46,5	52	57
mari	4	11	20,5	31	41,5	42	42,5
mordvin	17,5	26,5	36	44,5	54	51	51
nganaszan		5	18,5	11	28	20	36,5
nyenyec	3,5	8	13,5	15	18	19	21
számi	6	21	30	37,5	40	43	44,5
szölkup	4	9	15	19,5	26	18,5	21
udmurt	9	22	32	41,5	48	46,5	44,5
vepsze	15	29	55,5	64	49	56	56,5

Az uráli nyelvcsaládba tartozó oroszországi etnikumok városi lakosságának aránya százalékban megadva az oroszországi népszámlálások tükrében. A vastagon szedett értékek az adott etnikumok városi lakosságának legmagasabb pontját jelölik.

Forrás: www.demoscope.ru¹⁵

Noha a városi lakosság jelentősen megnövekedett az utóbbi harminc évben, az uralisták, főként a fiatalabb generáció csupán 2010 után kezdett el érdeklődni a városi lakosság nyelvhasználatára, figyelemre méltó áttörésről pedig mind a mai napig nem beszélhetünk. Az ez előtti években csupán Salánki Zsuzsa 2007-ben megvédett doktori disszertációja az egyetlen, várossal is foglalkozó munka (Salánki 2007). Salánki doktori dolgozata számít az első, s ezidáig egyetlen mérföldkönek e tekintetben, hiszen az azt követő városnyelvészeti kutatások közül több is Salánki kutatásának eredményeit ci-

¹⁴ Nem volt ez másképp az uráli nyelvet beszélő etnikumok néprajzi, illetve antropológiai kutatásai során sem, hiszen a határok megnyílásával a kutatók elsősorban a „tradicionális” kultúrával foglalkozó, hiánypótló monográfiák megírására vállalkoztak inkább, mintsem a városi lakosság vizsgálatára (Nagy 2015: 62–63).

¹⁵ Az enyecéről csupán az 1989-es census óta vannak hivatalos adatok, vö. <https://www.eki.ee/books/redbook/enets.shtml>

tálja. Az udmurt nyelv szociolingvisztikai helyzetével foglalkozó értekezés nyelvészeti anyaga öt gyűjtőhelyről származik, melyek közül a három fő udmurt nyelvjárást egy-egy járás falvai reprezentálják, a városi lakosságot pedig az udmurtiai fővárosban, Izsevszkben, illetve a mozsgai járásközpontban, Mozsgában élő udmurtok által felvett adatok képviselik. Míg az előbbi várost körülbelül 650 ezren, addig az utóbbit 45 ezren lakták a vizsgálat idején, mindebből pedig a lakosság 25–30%-a vallotta magát udmurtnak mindkét helyen. A kutatás során megkérdezett 192 adatközlő közül 56-an voltak városiak, vagyis az adatok körülbelül 30%-a vonatkozik a városi nyelvhasználatra (uo. 76). A népszámlálási adatok szerint az udmurtok 46,5%-a élt ekkor városban,¹⁶ vagyis Salánki kutatása, ha nem is teljesen, de mégis arányosan koncentrált az urbánus szférára is. A vizsgálat városi-vidéki nyelvhasználatra tett legfontosabb megállapításai közé tartozik, hogy bár a városiak között nagyobb arányban fordulnak elő a csak orosz nyelven beszélők, azonban az udmurtul is beszélők a nyelvújítási szavakat hamarabb és szívesebben használják, mint a vidékiek. Vagyis az a feltételezés, hogy a városban élők elveszítenék anyanyelvüket, csak részben igazolható Salánki munkájában, hiszen a nyelvújítás mint revitalizációs eszköz használata az anyanyelv végig gondolt és tudatos használatára utal.¹⁷

A Salánki disszertációját követő városi kutatások nagyjából három nagyobb csoportba sorolhatók. Az első csoportba tartoznak azok a vizsgálatok, amelyek Salánkihoz hasonlóan a kisebbségi nyelvelsajátítás lehetőségeivel foglalkoznak urbánus kontextusban, vagyis témáik között szerepelnek a nyelvszocializáció vagy a kódváltás problémái. A másik csoport a nyelveket az online térben veszi górcső alá, ennek városi vonatkozásait lentebb fejtem ki. Végül pedig meg kell említeni a nyelvi tájkép-kutatásokat, amelyek még csupán most törnek utat maguknak a hazai uralisztikában, éppen ezért java-részt publikálatlan eredményeik nehezen citálhatók.

¹⁶ perepis2002.hu

¹⁷ Manapság már találunk több olyan kutatást is, mint Salánkié, amelyek fókuszában ugyan nem kifejezetten a városnyelvészet áll, de az adatfelvétel már a városi lakosságra is kiterjed (mint pl. Asztalos 2016: 136; Schön 2017: 430; Szeverényi – Wagner-Nagy 2011: 399). Mindezen munkák számbavételének határt szab, hogy a tanulmányok szerzői, noha megemlítik városi adatközlőiket, mégsem hangsúlyozzák adatfelvételük újszerűségét, vagy nem kezelik külön csoportként a városi nyelvhasználókat – így a kutató tekintet akaratlanul is átsiklik olykor a városkutatás számára releváns adatok felett. Mindazonáltal tapasztalataim szerint ezek a cikkek még mindig jelentős kisebbségben vannak a „klasszikus”, csak vidéki nyelvhasználókkal foglalkozó kutatásokkal szemben.

A nyelvi szocializációval foglalkozó írások ékes példája a szintén Salánki Zsuzsa, illetve Alexander Jegorov neve alatt jegyzett cikk az udmurt gyermeknyelv és nyelvelsajátítás lehetőségeiről (Jegorov – Salánki 2016). A tanulmány első része az udmurt nyelv jelenkori helyzetét tárgyalja, s főként azt a tendenciát vizsgálja, amelyben az udmurt városi értelmiség kezdeményezéseinek hatására az anyanyelv ismerete és használata egyre nagyobb presztízzsel bír a városi udmurt lakosság körében. Ennek folyományaként mutatják be a szerzők egy Izsevszkben élő kétnyelvű család esetét, ahol a családi nyelv egyértelműen udmurt, azonban a környezetnyelv orosz, a gyermek nyelvhasználata pedig kód-, illetve bázisváltó mondatokban gazdag. A szerzők szerint a kétnyelvű nyelvelsajátítást jelentősen elősegítené egy udmurt gyereknyelvi adatbázis – a kutatás végső céljaként ennek létrehozását ígérik.

Horváth Csilla a manysi nyelvelsajátítás lehetőségeivel már az intézményi szinten foglalkozik, s az Ugor Állami Egyetem, valamint az alternatív vonalba tartozó Liling Szójum [Élőpatak] Központ oktatási stratégiáit veti össze (Horváth 2013; 2014). Az összehasonlítás legfontosabb megállapításai közé tartozik, hogy „míg a közoktatás figyelmen kívül hagyja az urbanizáció hatására megváltozott szociolingvisztikai körülményeket, és a manysi nyelvoktatás létrejöttkor bevezetett módszerek alkalmazásával próbál eredményt elérni, az alternatív intézmény tapasztalati úton próbál megfelelő oktatási modellt kidolgozni, így hosszabb távon alkalmasabbnak tűnik arra, hogy a városban is lehetővé tegye a manysi nyelv elsajátítását” (Horváth 2013: 51).

Tatyjana Jefremova több oldalról is megközelíti a városi mari nyelvhasználatát. 2011-ben közölt, nyelvi attitűdöket tárgyaló cikkében arra az el- lentmondásra mutat rá, hogy bár a városi mari elismerik a mari nyelv továbbadásának fontosságát, és tudatában vannak a nyelvcsere folyamatának, mégis a saját nyelvhasználatukban és a mindennapi nyelvválasztásban kevesen tesznek erőfeszítést a mari nyelv támogatására (Jefremova 2011). 2013-as dolgozatában ennek a nyelvcserenek a mondattani kontaktusjelenségeit elemzi. Ezeknek a kontaktusjelenségeknek a használata nemtől, kortól és végzettségtől függetlenül igen gyakori, ellenben megítélése már változó: a nők, a fiatalok és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők sokkal kritikusan viszonyulnak a kódváltó nyelvhasználathoz (Jefremova 2013).

Ezekből a kutatásokból már valamennyire kirajzolódnak a városi nyelvi revitalizációra tett kevésbé hatékony helyi stratégiák. A helyiek szándéka, hogy anyanyelvüket megőrizzék és gyakorolják a városban is, elhal a társadalmi hatások és korszerűtlen módszerek eredménytelenségében. Kivételként említhetjük az udmurt városi elit, illetve a manysi Liling Szójum alternatív kezdeményezéseit, amelyek a kortárs helyzetre reagálva korszerű technikák

bevonásával próbálják elősegíteni a kisebbségi nyelvek oktatását és presztízs-növekedését. A városi kutatással foglalkozó munkák második csoportja olyan területtel foglalkozik, amelyen keresztül ez még inkább megvalósíthatónak látszik.

Larisza Sirobokova doktori disszertációját (Sirobokova 2011a) e csoport előhírnökének tekinthetjük, mert bár dolgozata egy udmurt falu lakosságának udmurt–orosz kétnyelvűségét tárgyalja, azonban a bevezető fejezetekben az internet és a 21. századi nyelvi revitalizáció kapcsolatára is kitér. Ahogy Sirobokova elsőként kimutatta az uralisztikában, webes felületekkel és internethasználattal azért érdemes és fontos foglalkozni városnyelvészeti vonatkozásban, mert a felhasználók elsősorban a városi fiatalság köréből kerülnek ki, s nagy szerepet játszanak a kisebbségi nyelvek városi nyelvhasználatában (uo. 65). Ez a megállapítás kivétel nélkül érvényes a lentebb felsorolt online tartalmakat vizsgáló kutatások eredményeire. Az online médiafelületek nyelvezte abban különbözik a szintén városi székhelyű offline média tartalmaitól, hogy nem követeli meg az irodalmi nyelv következetes használatát, s ez a kötetlenség pontosabban tükröz(het)i vissza az adott felhasználó nyelvhasználatát is.¹⁸ Ahogy az Udmurto4ka bloggere „Eloroszosodott. Na és?” című bejegyzésében írja: „Nos, azt mondják, az írásaimban túl sok az orosz szó, szintaxis egyáltalán nincs, a szókincs nulla. (A nyelvészek mondják ezt. Ki más :) Eloroszosodott. De én ugyanúgy írok, ahogy beszélek. Így számomra könnyebb írni, és olvasni sem nehéz az írásaimat (sokan mondják, hogy könnyű olvasni).”¹⁹

¹⁸ Éppen ezért jelen tanulmányban sem szerepelnek az offline médiával foglalkozó publikációk, hiszen noha a televízió, rádió és újságok intézményei a városokban találhatók, illetve városi lakosokat foglalkoztatnak, nyelvhasználatra irányuló preferenciáik az irodalmi nyelvet helyezik előtérbe, vagy azt kívánják kialakítani. Kivételként kell megemlíteni Sipos Mária 2006-ban publikált cikkét a hanti újságírás nyelvéről, pontosabban „a hagyományos életformához nem kapcsolható, vagyis a városi élet és az iparosodás jelenségeinek, fogalmainak, intézményeinek és szereplőinek megnevezésére szolgáló szavakról és szó szerkezetekről” (Sipos 2006: 103). Kozmács István 2013-as tanulmányában kísérte meg összevetni az Udmurt Dunnye nevű udmurt hetilap sajtónyelvét a beszélt nyelvvel, de az általa vizsgált, pontosabban Salánki Zsuzsa disszertációjából kölcsönzött, beszélt nyelvre vonatkozó adatoknak is csupán egy része származott városi adatközlőktől (Kozmács 2013). Másutt szintén Kozmács mutatott be egy kimondottan beszélt nyelvi, feltehetően városi hatásra bekövetkezett sajtónyelvi változást (Kozmács 2016).

¹⁹ http://udmurto4ka.blogspot.hu/2013/09/blog-post_23.html

Az Oroszországban beszélt uráli nyelvek között az udmurt nyelvű webes térhódítás arányaiban a legelőrehaladottabb. Sirobokova szerint az udmurt internethasználat már olyannyira kiterjedtnek számít, hogy udmurt nemzeti internetről is beszélhetünk, hiszen számtalan műfajban és platformon képviseltetik magukat, legyen szó blogolásról, Wikipédiáról vagy internetes médiáról (Sirobokova 2011a: 65–71; 2011b: 301–305), de idetartoznak a Facebook, a Twitter, az Odnoklasnyiki vagy a VKontaktye udmurt nyelvű bejegyzései és kommentjei is – utóbbi különböző kisebbségi nyelvekre átültetett verzióiról nem is beszélve. Bártfai Csaba online udmurt nyelvhasználatról szóló megállapításai szerint pedig az udmurt nyelv az egyik legláthatóbb uráli nyelv a weben. Az internet egyre fontosabb szerepet tölt be az udmurt nyelv és kultúra promotálásában, illetve a városi udmurt offline közösségek kialakításában és fenntartásában is (Bártfai 2017).

Oszkó Beatrix és Larisza Ponomareva a komi-permják online média helyzetét foglalták össze néhány bekezdésben a nyelv és média kapcsolatával foglalkozó cikkükben (Oszkó – Ponomareva 2013: 513–515), Horváth Csilla pedig egy alkalommal a manysi (Horváth 2015a), egy másik alkalommal pedig az obi-ugor (Horváth 2015b) internetes nyelvhasználatról tartott konferencia-előadást. Horváth következtetései új eredményekkel is szolgálnak a fentiekhez képest, főként az online és offline nyelvhasználat egymásra hatásával kapcsolatban: a felhasználók online érintkezéseik során új nyelvi szabályokat hoznak létre, s azokat átültetik a nyelv offline használatába is. Mindemellett több olyan felhasználó is akad, aki manysi nyelvtudását csak online felületeken használja, vagy ennek hatására kezdett el érdeklődni anyanyelve iránt. Ezáltal újfent igazolást nyer, hogy a kisebbségek városi közösségei jelentős szerepet töltenek be a nyelvi revitalizációban, azáltal pedig az etnikumok és identitásuk kialakításban és megerősítésében is.²⁰

A harmadik legjelentősebb terület, amely iránt az uralisztika művelői egyre inkább érdeklődést mutatnak, a nemzetközi szociolingvisztikában már gyökeret eresztett nyelvi tájképkutatás. A bő évtizedes lemaradás miatt azonban az ezzel foglalkozó első projektek jelenleg is zajlanak, az eredmények pedig még publikálatlanok, vagy csupán konferenciákon hallhatók – leszá-

²⁰ A 19. Élőnyelvi Konferencián (2016. szeptember 7–9., Sapientia EMTE Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke, Marosvásárhely, Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszék, Kolozsvár, illetve a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, Kolozsvár) „Urali nyelvek a digitális térben” címmel külön műhelyt szenteltek a témának, ám mivel a digitális tartalom alatt nem kizárólagosan online tartalmat értünk (a városi vonatkozásokról nem is beszélve), a műhely előadásaira nem térek ki részletesebben.

mítva a lentebb bemutatásra kerülő projekt már megjelent tanulmányait (Duray 2016; Horváth 2016; Várnai 2016; Duray – Horváth – Várnai 2017). Bártfai Csaba megjelenés alatt álló nyelvtájkép-vizsgálata az izsevszki, főként az Udmurt Állami Egyetem környezetének nyelvi tájképre koncentrált, amelyben a domináns orosz mellett az udmurt szimbolikus és az angol nyelv globalizációs dimenzióit elemzi (Bártfai 2016).²¹

Ha összegezzük ezeket a munkákat, láthatjuk, hogy a szociolingvisztikai kutatásokhoz képest az uralisztika a városi terepet hosszú ideig szinte teljesen mellőzte, bár egyes kérdésfelvetések már utat törtek maguknak. Az online média nyelvhasználatának elemzése mindenképpen a tudományág egyre inkább meghatározó irányának tekinthető, és a nyelvi tájképvizsgálatok is egyre nagyobb teret nyernek. Mindezek relációjában az identitás (városi, etnikai, társadalmi stb.) és nyelv kapcsolatára irányuló elemzések megírása, illetve a városi dialektuskutatás szorgalmazása sokat lendítene a hazai uralisztika szerény városkutatói hagyományain.

Az új irány – a „Kisebbségi nyelvek az urbanizáció folyamatában: a városi többnyelvűség összehasonlító vizsgálata sarkkörüli őshonos közösségekben” című NKFIH-projekt

Az MTA Finnugor és Nyelvtörténeti Osztályának jelenleg is futó kutatása, a „Kisebbségi nyelvek az urbanizáció folyamatában: a városi többnyelvűség összehasonlító vizsgálata sarkkörüli őshonos közösségekben” című NKFIH-projekt egyedülállóan számít, hiszen szisztematikus és összehasonlító vizsgálat mindeztáig nem született a témában. A projekt célja, hogy „a városokban élő őshonos kisebbségek nyelvi és kulturális identitásának alakulását ele-

²¹ Hovatovább, a magyarországi, nyelvészettel foglalkozó ismeretterjesztő internetes portálok, mint például a Rénhírek vagy a Nyelv és Tudomány több ízben is reflektáltak az oroszországi városi nyelvi tájkép jelenségeire, hacsak egy fotó erejéig is. Lásd pl. <http://renhirek.blogspot.hu/2008/07/mari-felirat-joskar-olban.html>, <http://renhirek.blogspot.hu/2008/07/perepecs-azaz-udmurt-tlitt-lepny.html>, <http://renhirek.blogspot.hu/2008/07/mari-nyelv-reklmtbla.html>, <http://renhirek.blogspot.hu/2008/07/harry-potter-az-rben.html>, <https://www.nyest.hu/renhirek/reklam-a-finnugoroknak>. – Mellékesen jegyzem meg, hogy több más városnyelvészeti témájú bejegyzés is született ezeken az oldalakon: <http://renhirek.blogspot.hu/2010/04/villamos-udmurt-hangja.html>, <http://renhirek.blogspot.hu/2009/08/mari-nyelv-nepszerusitese-utjan.html>, <https://www.nyest.hu/renhirek/moksa-tavasz>, <https://www.nyest.hu/renhirek/beszel-e-udmurtul-az-udmurt-telapo>, <https://www.nyest.hu/renhirek/udmurt-getto>.

mezze észak-uráli városi őshonos kisebbségek körében, s megvizsgálja, hogy a vizsgálatba bevont kisebbségi közösségek tagjai milyen módon alkalmazkodnak a többnyelvű környezethez városi körülmények között.”²² Ezzel a kutatás nem titkolt szándéka, hogy „egy kurrens szociolingvisztikai kutatási területet beemeljen az uráli stúdiumok közé, s hogy csatlakozzon ehhez a viszonylag új irányhoz.”²³

A kutatásban részt vevők három városban végeznek nyelvészeti terepmunkát: Horváth Csilla a Hanti-Manszijszkban élő manysi, Várnai Zsuzsa a Dugyinkában élő tundrai nyenyec és nganaszan lakosság között, Duray Zsuzsa pedig az északi számik lakta Hettában. Mindhárom város közigazgatási központ, ám kiterjedésüket és lakosságukat tekintve már sokkal különbözőbbek. A 2016-os adatok szerint a Hanti-Manysi Autonóm Körzet közigazgatási központjaként működő Hanti-Manszijszknak mintegy 97 000 fős lakossága van, összetételét tekintve pedig igen vegyes. A jelentős többségben lévő orosz népesség mellett számtalan kisebbség is megtalálható, közöttük az obi-ugor nyelvű hantik és manysik, akik a város lakosságának 5%-át teszik ki (Horváth 2016). Dugyinka a Krasznojarszki Határterület Tajmiri (Dolgan-Nyenyec) járásának központja, lakossága a 2016-os adatok szerint 23 559 fő. A többségi orosz jelenlétén kívül számos más etnikum is él a városban, az őslakos kisebbségek pedig 5,3%-os arányban képviseltetik magukat: legnagyobb számban nyenyecék és dolganok, ezenkívül nganaszanok, evenkik és enyecék (Várnai 2016). A finnországi Enontekiö település 1872 főt számlált 2016-ban, ebből 199-en vallották magukat száminak; Hettának, a közigazgatási központnak pedig 555 bejelentett lakosa volt ebben az évben.

Amint látható, a választott helyszínek nagyon eltérő feltételekkel rendelkező és különböző nagyságú városok, ezért érdemes rögtön azzal kezdeni, hogy mi határozza meg urbánus jellegüket, s mi az a közös keresztmetszet, amely mentén a kutatás összehasonlítja ezeket a terepeket. Célravezető az adott társadalmak émiikus kategóriáival megismerkedni, vagyis megnézni azt, hogy mit tekintenek városnak az érintett országok és őshonos közösségek. A városi államigazgatási rang, vagyis hogy melyik országban milyen kritériumai vannak a városi státusznak, már közelebb visz bennünket ezeknek a helyi városfogalmaknak a megértéséhez. Eggyel beljebb haladva pedig maguk a közösségek városról alkotott elképzelései árnyalják tovább a képet. Ez

²² „Kisebbségi nyelvek az urbanizáció folyamatában: a városi többnyelvűség összehasonlító vizsgálata sarkkőri őshonos közösségekben” című NKFI 107869 számú projekt.

²³ Uo.

utóbbiról tudunk a legkevesebbet, hiszen annak részletes feltérképezése külön antropológiai kutatást igényelne, de annyi biztosan megállapítható, hogy a „hagyományos” életmód kérdéséhez köze van.

Az oroszországi települések városi rangot 12 ezer fős lakosság elérésével kaphatnak, azonban egyes települések bizonyos történelmi okokra hivatkozva a meghatározott lakosságlétszám alatt is elnyerhetik a városi státuszt. Az oroszországi városok körülbelül egyötöde tartozik ebbe a csoportba. Másrészt akadnak olyan települések is, amelyek lélekszáma bőven meghaladja a 12 ezer főt, ám bizonyos előnyök megtartása végett mégsem törekednek a városi rang megszerzésére.²⁴ Hanti-Manszijszk és Dugyinka nem számítanak kivételnek semmilyen tekintetben, vagyis városi államigazgatási ranggal bírnak.

Finnországban a városi rang elnyerése nincs lakosságszámhoz kötve. Az ország közigazgatási felépítésében a legkisebb egység a *kylä*, azaz a falu, egyfelte pedig az úgynevezett *kunta*, amely jogilag nem különbözik a *kaupunki*-től, azaz a várostól. Vagyis a *kunta* önkormányzattal rendelkező, önálló, a várossal megegyező jogokkal bíró adminisztratív egység, amely több települést egyesít magában.²⁵ A 311 *kunta* között található Enontekiö, melynek közigazgatási központja Hetta. Hetta hivatalosan *kirkonkylä*, azaz templomos falu, utalva a megnevezéssel a központ múltbéli és jelenkori vallási és kulturális funkcióira.

Ha a közösségek émikus fogalmai felől közelítünk a városi mibenlét definiálásához, kissé árnyaltabb képet kapunk, amely nincsen teljes átfedésben a jogi kategóriákkal. Mindhárom terület esetében a letelepedett életmód, később pedig nemcsak a falu, hanem a város is új alternatívát jelentett az őshonos közösségek számára a hagyományos életmóddal (halászat, vadászat, rénszarvastenyésztés) szemben, még ha nem is elsősorban az egyéni választás, hanem sokkal inkább a kényszerítő gazdasági és társadalmi körülmények eredményeképpen. A városi létezésből teljesen kiszorultak a korábbi életmódok fenntartásának lehetőségei, így maga a város fogalma a hagyományos életmód feladásának gondolatával telítődött a helyiek számára. Így akár egy hivatalosan faluként vagy templomos faluként definiált település is lehet városias a helyiek számára, amennyiben az ott élők nem élnek ezekkel a megélhetési lehetőségekkel.²⁶ Ugyanakkor ez nem azt jelenti, hogy a városban

²⁴ <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/14851>

²⁵ A finn besorolás azonban nem fedi át az Európai Unió városdefinícióját, amely a lakosság száma mellett a népsűrűségi adatokat is figyelembe veszi.

²⁶ Saját terepemen, Baskortosztánban is hasonló tapasztalatokat szereztem a helyiek városdefiníciójáról. A közigazgatási központban élőköt a falusiak következetesen váro-

élők a vidéktől teljesen elszigetelődnek, hiszen sokan visszajárnak, nem pusztán rokonlátogatás okán, hanem a fent említett tradicionális tevékenységek gyakorlása céljából is.

Különösen igaz ez a finnországi számikra, és erre a helyzetre reflektált Anna-Riitta Lindgren kutatása is. Lindgren városi számiknak (*urbanisaamelainen*) nevezte azokat a számikat, akik Lappföld nagyobb közigazgatási központjaiban – így Hettában is – élnek, és fogalmilag megkülönböztette őket azoktól a számiktól, akik Lappföldön kívüli nagyobb finn városokban (*kaupunkisaamelainen*), és a fővárosban, Helsinkiben élnek (*pääkaupungin saamelainen*) (vö. Lindgren 2000). E megközelítés szerint a városi számik egyfajta átmenetet képeznek a nagyvárosokban élő és az őshonos területek elszórt közösségeiben javarészt hagyományos életmódot folytató számik között, hiszen civil foglalkozásuk mellett sokszor réntartással vagy számi kézművességgel is foglalkoznak.

Következésképpen a három terep urbanus jellegét a tradicionális életmódtól való eltávolodás hozza közös nevezőre: az őshonos közösségek a hagyományos tevékenységeket csak részben, vagy egyáltalán nem ápolják – városi életet (is) élnek. Ez az életforma jelentős változásokat eredményez a nyelvhasználatban és az etnikai identitásban egyaránt. Ezek a változások összhangban állnak a városi nyelvi tájképpel is: a nyelvi tájkép nemcsak visszatükrözi mindazokat, hanem alakítja is őket. A nyelvi tájkép kialakításában persze jelentős szereppel rendelkezik az adott ország nyelvpolitikája is, de nem kizárólagosan. Így például mind Hanti-Manszijszkban, mind Dugyinkában, mind pedig Hettában azonos arányban láthatók kisebbségi feliratok: javarészt az őshonos közösségek oktatási és kulturális intézményein. Noha a finnországi nyelvtörvény egyértelműen támogatja a kétnyelvűséget minden területen, ezt Hettában mégsem használják ki maradéktalanul. Azaz mindhárom helyszínen a nyelv és identitás összefonódása egyértelműen az oktatásra és a kultúrára korlátozódik (Duray – Horváth – Várnai 2017); a kutatás eddigi eredményei legalábbis ezt mutatják.

A 2019-ben záruló projekt tervei között szerepel az őshonos közösségek nyelvhasználatának és identitásának kapcsolatáról árnyaltabb képet kapni a nyelvi tájképtől függetlenül is. A jelenlegi és jövőbeni terepmunkák elsősor-

sinak nevezték, noha a központ hivatalosan *szeło*, azaz templomos falu ranggal rendelkezett. A központban élőknek nem volt háztáji gazdálkodása, hanem vásárolták vagy faluról kapták az alapvető élelmiszereket a falusiakkal ellentétben, akik ételeik nagy részét önálló gazdálkodással saját maguk állították elő – a városi-falusi különbség lényegét pedig ezekben a különböző életmódokban vélték felfedezni.

ban ezekre a kérdésekre kívánnak fókuszálni. Így a projekt által egy szisztematikus, több nyelvet érintő szociolingvisztikai analízis válik valóra, amelynek módszertanából és eredményeiből a jelen és jövőbeli uralisztikai városnyelvészeti kutatások egyaránt profitálhatnak.

Konklúzió

Dolgozatom céljával a magyarországi uralisztika városkutatási hagyományainak, illetve azok hiányának tárgyalását és okainak feltárását tűztem ki. Az első fejezetben a nemzetközi, illetve hazai szociolingvisztika városnyelvészetre vonatkozó tudománytörténetét tekintetem át annak érdekében, hogy megvilágítsam a tárgykörbe tartozó főbb témákat és irányvonalakat. Ezt követően arra kerestem a választ, hogy miért ignorálta az uralisztika oly hosszú ideig az urbánus lakosság nyelvhasználatának problémaköreit, illetve melyek azok a tényezők és jelenségek, amelyek okot adhattak volna ennek ellenkezőjére. Ennek folyamán bemutattam a hazai orgánumban fellelhető, várossal foglalkozó tanulmányokat és azok eredményeit, illetve megvilágítottam, hogy ezek mennyire illeszkednek a korábban ismertetett szociolingvisztikai trendekbe. Végül pedig a „Kisebbségi nyelvek az urbanizáció folyamatában: a városi többnyelvűség összehasonlító vizsgálata sarkkörüi őshonos közösségekben” című NKFIH-projekt városi vonatkozásait igyekeztem elhelyezni a tárgyalat tudománytörténeti és -elméleti kontextusban, hangsúlyozva ezzel a kutatás újszerűségét a hazai uralisztikában.

Összegzésképpen megállapítható, hogy noha a szakterület hosszú ideig mellőzte a várost mint terepet, az utóbbi évtizedben egyre többen kezdtek el érdeklődni iránta, csatlakozva ezzel a recens szociolingvisztikai trendekhez. Nemcsak az urbanizáció, hanem a digitalizáció, az online világ, illetve a vizualitás témakörei is nagyobb teret kapnak a tudományágban, külön-külön és egymással összefüggésben vizsgálva is. Bízom benne, hogy tanulmányommal nem pusztán az uralisztikai városnyelvészet tátongó újrét sikerült bevilágítani, hanem annak felfedezésre váró izgalmas galaxisait is.

Irodalom

- Abdulaziz, Mohamed H. – Osinde, Ken 1997: Sheng and Engsh: Development of Mixed Codes Among the Urban Youth in Kenya. *International Journal of the Sociology of Language* 125: 43–63.
- Asztalos Erika 2016: A fejevégű grammatikától a fejkezdetű felé: generációs különbségek a mai udmurt beszélőközösségben a szórendhasználat és -megítélés terén. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.), *Nyelvelmélet és kontaktológia 3*. Szent István Társulat, Budapest – Piliscsaba. 126–156.
- Bártfai, Csaba 2016: Ч. Бартфай, Лицо Удмуртского государственного университета – лингвистический ландшафт в Ижевске. XVI Международного симпозиума «Диалекты и история пермских языков во взаимодействии с другими языками». 2016. октябрь 27–28. Sziktivkar. [Konferencia-előadás.]
- Bártfai, Csaba 2017: Причины выбора удмуртского языка в социальных сетях. In: Федина, М. С. (ред.), *Электронная письменность народов Российской Федерации: опыт, проблемы и перспективы*. 2017. мартус 16–17. Сыктывкар. [Konferencia-előadás.]
- Berente Anikó – Kontra Miklós – Sinkovics Balázs 2016: Egy szegedi ő-ző, e-ző és mekegő beszélő nyelvhasználatának és nyelvi attitűdjeinek összefüggései. In: Kozmács István – Vančo Ildikó (szerk.), *Standard – nem standard: variációk egy nyelv változataira*. Antológia Kiadó, Lakitelek 97–107.
- Blommaert, Jan 2013: *Ethnography, Superdiversity and Linguistic Landscapes. Chronicles of Complexity. Multilingual Matters*, Bristol – Buffalo – Toronto.
- Buzgó Anita 2013: Tornio keresztnévadási szokásai a 19. század második felében. *Folia Uralica Debreceniensia* 20: 23–36.
- Buzó Anita 2014: 19. századi családnevek vizsgálata egy kétnyelvű városban. *Folia Uralica Debreceniensia* 21: 3–12.
- Chambers, J. K. – Trudgrill, P. 1998: *Dialectology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Cheshire, Jenny – Nortier, Jacomine – Adger, David 2015: *Emerging Multiethnolects in Europe*. Queen Mary, University of London.
<http://linguistics.sllf.qmul.ac.uk/linguistics/media/sllf---new/departement-of-linguistics/33-QMOPAL-Cheshire-Nortier-Adger-.pdf>

- Coulmas, Florian 2017: Urbanisation and Linguistic Multitude. In: Smakman, Dick – Heinrich, Patrick (eds), *Urban Sociolinguistics. The City as a Linguistic Process and Experience*. Routledge, New York. 12–25.
- Duray Zsuzsa 2016: Az északi számi vizuális nyelvhasználata a finnországi Hettában. *Folia Uralica Debreceniensia* 23: 17–38
- Duray, Zsuzsa – Horváth, Csilla – Várnai, Zsuzsa 2017: Visual Multilingualism in the Arctic Minority Context of Indigenous Urban Communities (Enontekiö, Dudinka and Khanty-Mansiysk). *Journal de la Société Finno-Ougrienne* [megjelenés alatt].
- Eckert, Penelope 1989: *Jocks and Burnouts: Social Identity in the High School*. Teachers College Press, New York.
- Everett, Daniel E. 2008: *Don't Sleep, There Are Snakes. Life and Language in the Amazonian Jungle*. Pantheon Books, New York.
- Funk, Dmitrij 2014: Д. Функ, Коренные народы севера – горожане арктических широт. Введение к специальной теме номера. *Сибирские исторические исследования* 2: 8–14.
- Horváth Csilla 2013: A városi manysi nyelvoktatás kérdései és válaszai. In: Várad Tamás (szerk.), VI. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 51–62.
- Horváth Csilla 2014: Régi problémák, új megoldások: manysi nyelvtanítás az alternatív és közoktatási intézményekben. *Nyelvtudományi Közlemények* 110: 67–78.
- Horváth, Csilla 2015a: Mansi at Home, in the Office and on the Web: A Comparison of Online and Oral Use of the Mansi Language. XII International Congress for Finno-Ugric Studies, Oulu. [Konferencia-előadás.]
- Horváth, Csilla 2015b: Ob-Ugric Languages on Web2.0 Domains: a Bottom-up Expansion of Online Language Use. – The Bridges of Media Education VII, Novi Sad. [Konferencia-előadás.]
- Horváth Csilla 2016: Hanti-manszijszki nyelvi tájkép. *Folia Uralica Debreceniensia* 23: 69–85
- Jefremova, Tatyjana 2011: Nyelvi attitűdök egy oroszországi finnugor nép, a városi marik körében. In: Kiss Zoltán – Ladányi Mária – Petykó Márton (szerk.), *A pszicholingvisztikától a beszédtechnológiáig. Tanulmányok az alkalmazott nyelvészet hagyományos és új témaköreiből*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 17–28.
- Jefremova, Tatyjana 2013: Mondattani kontaktusszerkezetek megítélése és használata a városi marik beszédében. In: Csepregi Márta – Kubinyi Kata – Jari Sivonen (szerk.), *Grammatika és kontextus: Új szempontok az uráli nyelvek kutatásában III*. ELTE BTK Finnugor Tanszék, Budapest. 181–193.

- Jegorov, Alekszander – Salánki Zsuzsa 2016: Udmurt gyermeknyelv: hallhatunk még ilyet? Nyelvvelsajátítás és nyelvi veszélyeztetettség a sztenderd tükrében. In: Kozmács István – Vančo Ildikó (szerk.), *Standard – nem standard: variációk egy nyelv változataira*. Antológia Kiadó, Lakitelek. 191–201.
- Kerswill, Paul – Williams, Ann 2000: *Creating a New Town Koine: Children and Language Change in Milton Keynes*. *Language in Society* 29/1: 65–115.
- Kiessling, Roland – Mous, Maarten 2004: *Urban Youth Languages in Africa*. *Anthropological Linguistics* 46/3: 1–39.
- Kontra Miklós 1990: *Budapesti élőnyelvi kutatások*. *Magyar Tudomány* 5: 512–520.
- Kontra Miklós – Németh Miklós – Sinkovics Balázs 2017: *Szeged nyelve a 21. század elején*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Kontra, Miklós – Vargha, S. Fruzsina 2014: *Are There Speakers of the /ɛ/ vs. /e/ Dialect in Budapest?* In: Barysevich, Alena – D’Arcy, Alexandra – Heap, David (eds), *Proceedings of Methods XIV: Papers from the Fourteenth International Conference on Methods in Dialectology, 2011*. Peter Lang, Frankfurt am Main. 14–24.
- Kozmács István 2013: *Az udmurt sajtónyelv egyes jellemzőiről* In: Kontra Miklós – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.), *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában. Válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia előadásaiából*. Gondolat Kiadó, Budapest. 479–499.
- Kozmács István 2016: *Az udmurt sajtónyelv és a sztenderd: az udmurt sztenderd nyelvváltozat kialakulása és mai változásai*. In: Kozmács István – Vančo Ildikó (szerk.), *Standard – nem standard: variációk egy nyelv változataira*. Antológia Kiadó, Lakitelek. 201–217.
- Labov, William 1966: *The Social Stratification of English in New York City*. Center for Applied Linguistics, Washington DC.
- Landry, Rodrigue – Bourhis, Richard Y. 1997: *Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study*. *Journal of Language and Social Psychology* 16/1: 23–49.
- Lindgren, Anna-Riitta 2000: *Helsingin saamelaiset ja oma kieli*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- McLaughlin, Fiona (ed.) 2009: *The Languages of Urban Africa*. Continuum, London.
- Milroy, James – Milroy, Leslie 1978: *Belfast: Change and Variation in an Urban Vernacular*. In: Trudgill, Peter (ed), *Sociolinguistic Patterns in British English*. E. Arnold, London. 19–36.

- Nagy Zoltán 2015: Szibéria néprajza és a város. Akik kimaradtak az összefoglalókból. In: Szeverényi Sándor – Szécsényi Tibor (szerk), *Érdekes nyelvészet*. JATEPress, Szeged. 57–72.
<http://ling.bibl.u-szeged.hu/erdekes/05-NagyZ.pdf>
- Niedermüller Péter 1999: Etnicitás és politika a késő modern nagyvárosokban. *Replika* 38: 105–120.
- Oszkó Beatrix – Ponomareva Larisza 2013: A komi-permják nyelv és a média. In: Kontra Miklós – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk), *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában. Válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia előadásából*. Gondolat Kiadó, Budapest. 500–518.
- Pennycook, Alastair – Morgan, Brian – Kubota, Ryuko 2013: Series Editors' Preface. In: Blommaert, Jan (ed.), *Ethnography, Superdiversity and Linguistic Landscapes. Chronicles of Complexity. Multilingual Matters*, Bristol – Buffalo – Toronto. ix–xiii.
- Salánki Zsuzsa 2007: Az udmurt nyelv mai helyzete. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. [Kézirat.]
- Schön, Zsófia 2017: Postpositionale Konstruktionen in chantischen Dialekten. *Universitätsbibliothek, Ludwig-Maximilians-Universität, München*.
- Sipos Mária 2006: A hanti újságírás nyelvéről. *Folia Uralica Debreceniensia* 13: 103–116.
- Sirobokova, Larisza 2011a: Az udmurt–orosz kétnyelvűség. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. [Kézirat.]
- Sirobokova, Larisza 2011b: Ethnic Identity and Udmurt People. In: Grünthal, Riho – Kovács, Magdolna (eds), *Ethnic and Linguistic Context of Identity: Finno-Ugric Minorities. Uralica Helsinkiensia* 5. Helsinki. 295–321.
- Svendsen, Bente Ailin 2015: Language, Youth and Identity in the 21st Century: Content and Continuities. In: Nortier, Jacomine – Svendsen, Bente Ailin (eds.), *Language, Youth and Identity in the 21st Century. Linguistic Practices Across Urban Spaces*. Cambridge University Press, Cambridge. 3–24.
- Szeverényi, Sándor – Wagner-Nagy, Beáta 2011: Visiting the Nganasans in Ust-Avam. In: Grünthal, Riho – Kovács, Magdolna (eds), *Ethnic and Linguistic Context of Identity: Finno-Ugric Minorities. Uralica Helsinkiensia* 5. Helsinki. 385–405.
- Trudgill, Peter 1974: *The Social Differentiation of English in Norwich*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Várnai Zsuzsa 2016: Az őslakos kisebbségi identitás vizuális megjelenése egy arktikus szibériai városban. A nyelvi tájkép vizsgálata Dugyinkában. *Folia Uralica Debreceniensia* 23: 275–292.

Veselinova, Ljuba Nikolova – Booza, J. C. 2009: Studying the Multilingual City: a GIS-based Approach. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 30/2: 145–165.

Wiese, Heike: *Urban Contact Dialects*. [Kézirat.]

Wölck, Wolfgang 2002: Ethnolects – Between Bilingualism and Urban Dialect. In: Wei, Li – Dewaele, Jean-Marc – Housen, Alex (eds), *Opportunities and Challenges of Bilingualism*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York. 157–170.

*

Does Urban Linguistics Exist in Uralistics? A Summary of Hungarian Research

The paper aims to recover the political and academic reasons of the lack of urban linguistic traditions in Hungarian uralistics and to introduce some new research works on the subject with special focus on the „Minority languages in the process of urbanization: A comparative study of urban multilingualism in Arctic indigenous communities” NKFIH-project (K-112476). Firstly, I provide a short summary of the international sociolinguistic research history on urban fields. Secondly, I discuss urban linguistic research in uralistics. Finally, I review the aims and results of the project mentioned above and define the cultural notion of „urban” in the concerned fields.

BOGLÁRKA MÁCSAI